

2. Energie en groei

P.J. Schroevers

Inleiding

Denken over energie is denken over de toekomst. We maken ons zorgen over de beschikbaarheid van energie in de komende decennia. We ervaren dat allerlei leefbaarheidsproblemen heel sterk samenhangen met de vraag, of we over genoeg energie kunnen beschikken en in wat voor vorm ons die dan zal worden aangeboden. Die leefbaarheidsproblemen omvatten erg veel: van heel dagelijkse dingen tot aan het functioneren van de maatschappij. We hebben er ook veel belang bij.

Maar alle vormen waarmee we het tekort aan energie willen aanpakken, blijken een bron te zijn van de nodige problemen. Zo zou men kunnen zeggen dat alles wat de energievoorziening van de toekomst aangaat, twee kanten heeft: een economische en een ecologische. De economische kant zegt ons dat we met meer energie blij moeten zijn. In tijden van teruggang zien we hoe werkloosheid en verminderend energieverbruik met elkaar te maken hebben.

We pleiten echter voor versteviging van industriële activiteiten, ondersteuning van bedrijven die het moeilijk hebben en verbetering van het energieaanbod. We dringen tevens aan op verstandiger, spaarzamer gebruik van energie in de huishoudens, want alles wat daar verspild wordt, zou productiever elders gebruikt kunnen worden: op een plek waar het ten goede kan komen aan de economie.

Iedere energieopwekking blijkt echter naast lusten ook lasten op te leveren, vooral ecologische. Dus moeten we technieken ontwikkelen die het ongemak kunnen opvangen. Dat kost natuurlijk geld. Het kan betekenen dat we afstand doen van wat luxe, zonder dat de 'koopkracht' van het systeem overigens vermindert. Het geld komt immers ten goede aan bedrijfstakken die we allemaal willen en waarin duizenden mensen hun brood verdienen. Zo kunnen de voor- en tegenkanten van het energie-vraagstuk elkaar aardig in evenwicht houden en groeit het probleem ons niet boven het hoofd.

Een dergelijk beeld ziet er best aardig uit. Het is een beeld dat bij veel mensen leeft, zowel binnen als buiten het overheidsbeleid. Het is consistent, het is 'milieubewust' en het leidt ook nog tot een tamelijk positief beeld voor de toekomst. Er zijn technische en wetenschappelijke problemen, maar die zijn niet groter dan die die we ons van het verleden herinneren.

Toch is het een verkeerd beeld en gevaarlijk door de vertekening van de werkelijkheid. Het maakt een onafhankelijke opstelling voor gedachten over de toekomst onmogelijk.

Meer dan plutonium en zwavelemissies

Nog teveel mensen gaan ervan uit dat de problemen die met de energievoorziening samenhangen, radioactief afval en zwaveldioxide in het algemeen de primaire gevolgen van energieopwekking zijn. Merkwaardig is dat zowel voor- als tegenstanders van zekere energiebronnen een dergelijk verengd beeld hanteren. Het is niet onlogisch dat uit zulke verengde standpunten de overweging 'kolen of uranium' vanzelf naar boven komt. Natuurlijk zou ieder het liefst over een geheel schone energiebron willen beschikken. Men hoopt dat kernfusie zoiets zou kunnen zijn, maar helaas hebben we die voorlopig niet. Nu moeten we, om onze behoefte te dekken, kiezen uit een beperkt aantal mogelijkheden. Maar haast onvermijdelijk zal voor een grootschalige oplossing worden gekozen.

Als er beperkt moet gaan worden, dan zal dat met kleinschalige middelen gerealiseerd moeten worden, zoals isolatiesubsidies, verbetering van communicatiestromen, bezuinigingscampagnes – in het algemeen door *dezelfde* dingen met grotere efficiëntie te doen. Dit laatste betekent echter niet dat de behoefte aan groei wordt uitgebannen. Wie het groeimodel aanhangt, zal hoe dan ook een groei van het energiegebruik moeten veronderstellen en dus de keuze tussen kolen en uranium – of eventueel de windmolenvelden op de Noordzee en dat soort discutabele projecten – moeten aanvaarden, op straffe van een behoorlijke vermindering van de materiële welvaart.

Energie en kwaliteit van het bestaan

De mens heeft in het verleden de rijkdom van de Nederlandse flora en fauna op een enorme manier vergroot. Hij haalde voedingsbestanddelen van grote delen van het land en concentreerde deze rond zijn woongebieden. Zo ontstonden gradiënten, overgangen in productiviteit en vruchtbaarheid van het land, met als gevolg een ongekeerde rijkdom aan flora en fauna. In een proces van doorlopende schaalvergroting – die al sinds de Middeleeuwen plaatsvindt – verdwijnen geleidelijk die gradiënten. Economische ontwikkelingen schuiven ze als het ware naar buiten, om na 1900 over onze landsgrenzen te verdwijnen. Vooral het moment waarop de kunstmest zijn intrede deed, kan daarbij als een belangrijk keerpunt worden aangemerkt, omdat kunstmest het mogelijk maakt de productie te verhogen zonder voedingsstoffen van elders uit het landschap aan te hoeven voeren.

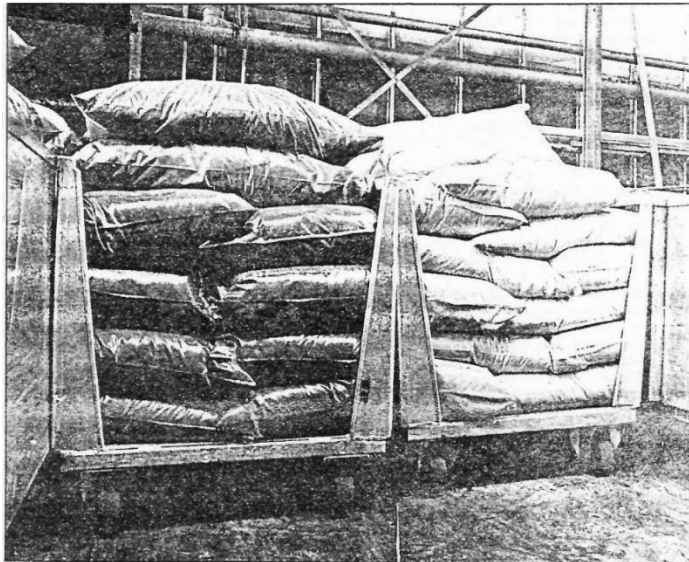

Foto: Robert Scheers.

Maar de productie van kunstmest, vooral die van nitraatmest, is bijzonder energie-intensief: wie de productie van zijn land wil opvoeren, heeft externe energie nodig. In het 'moderne' boerenbedrijf wordt de toestand steeds extremer. De bio-industrie stoort zich niet meer aan de natuurlijke beperkingen van het land maar haalt zelf alle benodigde voeding van elders, dus van buitenlandse hectares grond. Boerenbedrijven die uitsluitend op Nederlandse grondstoffen teren, verdwijnen snel. Het 'moderne' Nederlandse boerenbedrijf wordt in stand gehouden door toenemende voedselimporten en externe energiebronnen.

Voor het Nederlandse landschap is deze toestand desastreus. Bij gebrek aan grond maar met wel meer mest, moet steeds vaker gier worden gedumpt. Mais is het enige gewas dat veel mest en gier verdraagt en dus wordt dat ook overal ingezet. Maar mais kan niet verhelpen dat bodem- en grondwatervervuiling blijven bestaan.

En de gevolgen voor de boeren? De schaalvergroting doet velen afvloeien. Vaak kunnen zij het veranderde werkklimaat – van vrije ondernemer naar een soort bedrijfsleider in dienst van de toeleveringsbedrijven – of de mensenwaardige omgang met dieren niet meer aan. Ze stappen eruit, gaan naar de stad en veroorzaken daar, samen met de andere werklozen, de problemen van de verstedelijkte samenleving.

Zo zijn ook de problemen van de natuurlijke rijkdom, die van de waterverontreiniging en, *last but not least*, die van de landbouw en voedselvoorziening en van de mensen die daarin moeten werken, in nauwe relatie gebracht met energieproblemen. Sterker nog: we zouden ze zélf als energieproblemen kunnen karakteriseren: onaangename gevolgen van toegenomen energiegebruik. Ze zijn daarmee niet anders dan de problemen rond plutonium en zwavelemissie.

Het is zelfs niet zo moeilijk om ook andere natuurlijke en maatschappelijke verschijnselen, zoals de ontbossing van de tropen, de verspreiding

van infectieziekten, werkloosheid, agressief onbehagen bij jongeren, maar ook rassenintegratie, vrouwenemancipatie en dat soort van zaken, te betrekken op toenemend energieverbruik.

Zijn dan álle veranderingen in de menselijke samenleving terug te voeren tot deze groei? Of bestaan er ook ontwikkelingen die zich aan dit verband kunnen onttrekken? Het is belangrijk om dat te weten, want dat zouden dan de enige veranderingen zijn die werkelijk gestuurd zijn, waar de bewuste wil van de mensen een autonoom, historisch proces doorbreekt.

Energie ordent

Ecologisch gezien zal in energiearme systemen een zekere toename van de beschikbare energie eerst de ontwikkeling sterk begunstigen tot een zeker optimum wordt bereikt. Daarna neemt de zegenende werking weer af, toe de groei op het laatst een bedreiging vormt voor datgene wat voor de mens of de natuur eerst als nastrevenswaardig werd beschouwd.

Foto: Stichting Public Relations Land- en Tuinbouw.

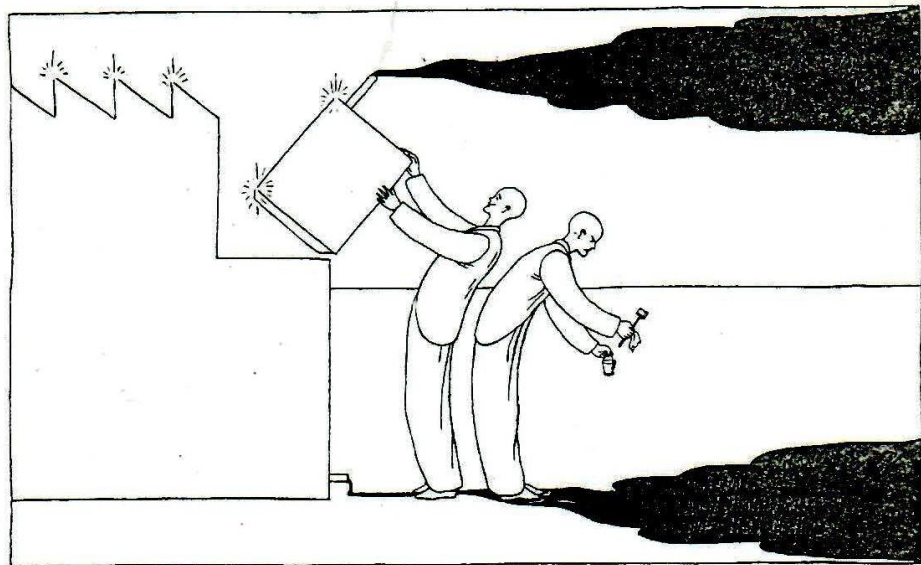
In de natuur zijn bepaalde voorwaarden alleen te realiseren binnen nauwe grenzen van energetische druk. Als deze worden overschreden, dan verdwijnen de karakteristieke structuren en ook die voorspelbaarheid waarmee wij van de natuur gebruik kunnen maken.

We kunnen met onze technische, wetenschappelijke en bestuurlijke instrumenten die aftakeling wat proberen uit te stellen. Dan lijkt het alsof economische en ecologische richtlijnen tegenover elkaar komen te staan: 'groei van de productie is goed voor de werkgelegenheid maar slecht voor het milieu'. Zo lijkt het een goede gedachte om wat meer milieubeschermende maatregelen te nemen, waarmee de kwalijke kanten weggenomen kunnen worden.

Maar dat is slechts getreuzel, voorafgaand aan de executie. In wezen bestaat er voor maatschappelijke en ecologische gevolgen van een toenemend energieverbruik geen verschil. Zo zijn werkloosheid en de verdwijning van zeldzame bloemen uit de Nederlandse flora, met enig doordinken, onder één en dezelfde noemer te plaatsen.

Eigenlijk is het hele verhaal dit: alle ordening die er in de kosmos bestaat, is vastgelegde en gestuurde energie. Wie de energiestromen verandert, verstoort dus de orde. Daar valt niets aan te doen. Een beetje ordeverstoring kan best nuttig en aangenaam zijn – zeker als we ons weten te beperken tot bewust gekozen verandering. Maar we moeten ons dan wel realiseren dat ook onaangename consequenties hun rol meespelen. Het *verstoren* van orde gaat altijd heel gemakkelijk, het *maken* van orde daarentegen moeilijk; het kost ook veel tijd. Een techniek die niet in dienst staat van een algemeen streven naar beperking van de groei (van fossiele energie), werkt daarom averechts.

We zouden het zo kunnen zeggen: er is een ministerie van Oorzaak dat de aspecten van groei behartigt en er is een ministerie van Gevolg, dat het puin mag ruimen dat door het eerste is veroorzaakt.

Figuur 4
Ministerie van Oorzaak en ministerie van Gevolg.

Als het ministerie van Oorzaak zich nu maar de gevolgen wil aantrekken en de richtlijnen van dat andere ministerie serieus wil nemen, dan kan zo'n taakverdeling best nuttig zijn. Maar als dat niet gebeurt, dan kan het werken voor zo'n gevolgministerie alleen maar tot frustratie aanleiding geven, want men moet bij alles ervaren dat niets wordt opgelost.

Zelfordening

We hebben beschreven hoe we verschijnselen van ‘zelfordening’, het wezenskenmerk van de natuur, ook in de menselijke samenleving konden ontdekken. En vroegen ons af of er ook principes waren aan te wijzen die zich daaraan zouden onttrekken. Er zijn nogal wat mensen die bezwaar maken als men de mensenmaatschappij gaat vergelijken met de natuur. Ze spreken van ‘ecologisme’ en beschouwen dat als een soort scheldwoord. Het mooie van de menselijke soort is immers dat deze haar eigen samenleving kan sturen; dat is toch eigenlijk de opdracht die je als mens in het leven meekrijgt. Het zou toch te gek zijn om alles op zijn beloop te laten en de natuurlijke orde te laten bepalen wat er wel, wat er niet dient te gebeuren. Nee, een mensenmaatschappij is iets heel anders dan een natuurlijke samenleving. Mensen die die vergelijking willen maken, zijn wereldvreemd; ze willen de klok weer terugzetten naar het moment dat de mens heel voorzichtig ontwaakte uit zijn staat van natuurlijke onschuld. Ze willen gewoon het bestaan van cultuur ontkennen.

Voor een deel is dat best waar. Maar wel een nogal hoogmoedige gedachte. Wezenlijk voor de mens is nu eenmaal dat hij behoeften heeft die verder gaan dan wat de natuur hem voor onmiddellijk gebruik beschikbaar stelt. Bovendien heeft hij kennis en inzicht om aan die behoeften vorm te geven. De menselijke historie is inderdaad anders dan de ‘natuurlijke historie’.

Ecologische imperatieven mogen en kunnen niet uitsluitend maatgevend zijn voor de structuur van de toekomst. Maar dat wil niet zeggen dat we er geen rekening mee moeten houden. Iedere menselijke ingreep – invoer van externe energie, technologische vernieuwing, wetgeving ten aanzien van het onderling functioneren, enz. – heeft, naast een gewenst effect, altijd een keten van verdere effecten op de natuur tot gevolg. Niemand is in staat om die geheel te voorzien: al die activiteiten grijpen in op een reeds complex geheel. De menselijke geest is niet in staat om zoiets volledig te begrijpen.

Maar al die effecten beïnvloeden elkaar wel zodanig dat een nog complexer geheel van natuurlijke betrekkingen ontstaat, waar ondoordacht ‘sturen’ geen vat op kan hebben. Het gedraagt zich daarin als een ‘natuurlijk systeem’ en de te constateren interactiepatronen zijn niet zoveel anders dan die je aantreft in een rijk geschakeerd bos. De menselijke samenleving functioneert als een specifiek ‘ecosysteem’ en het getuigt van hoogmoed om de beperktheid van ons inzicht daarin te ontkennen. Het is ook onverstandig het te willen ontkennen.

Historisch gezien lijkt het erop dat de mens de wetten van het ecosysteem wil doorbreken. In alle perioden van de geschiedenis kom je strijd tegen voor een grotere gelijkwaardigheid van de mensen. ‘Alle strijd is

klassenstrijd', zei Marx vroeger. We zouden het proces ook als een 'ontecologisering' kunnen omschrijven. Het wordt dan nuttig na te gaan hoever men daarin is geslaagd en hoever de mens zich werkelijk onttrekt aan ecologische wetmatigheden, en of de structuur van de maatschappij van vandaag werkelijk een expressie is van die historische wens.

Twintig jaar geleden beroemde sociaal-democratisch Nederland zich op de bereikte verworvenheden. Iedereen had een dak boven zijn hoofd, een basisinkomen, een zekere mate van welstand. In het materiële was een punt bereikt waar weinig meer te wensen viel. Men vatte dat op als een nieuwe bewustzijnsfase in de historie, een verandering van de geest. We weten nu wel dat dat een misvatting was.

De jaren zestig en de daarop volgende consolidatie hebben laten zien dat de gelijkwaardigheid waar het op aankomt, nog ver te zoeken is. Schijnbaar verdwenen belangtegenstellingen zijn weer teruggekomen. Ze waren helemaal niet weg, ze waren op de achtergrond geschoven door iets dat de schijn van gelijkwaardigheid gaf en daarvan de plaats had ingenomen.

We weten nu wat het was. Het hele systeem was opgevijseld, wat de armen iets minder arm maakte maar de verhoudingen niet wezenlijk beïnvloedde. Misschien is deze ontwikkeling niet voor niets geweest in de historie van de 'ontecologisering' van de maatschappij. Misschien komen hieruit wel zeer beslissende ontwikkelingen voort die werkelijk een mentale ommekeer betekenen.

Maar als we ons op dit moment afvragen wat de mens van zijn eigen geschiedenis wist te maken, dan moeten we vaststellen dat hij iets heel anders heeft opgebouwd dan hij steeds van plan was. En tegelijkertijd moeten we erkennen dat datgene wat wél is ontstaan, zich heel goed in termen van ecologie laat omschrijven.

Men zou kunnen stellen dat het vernuft van de mens hem in staat heeft gesteld om de op productie gerichte activiteiten voortdurend op te voeren; dat hij door communicatie, gebruik van energiebronnen en technologische ontwikkeling zich met meer goederen kon omringen, dit alles in een steeds meer wereldomspannende samenleving.

Een gevolg van deze verandering was, althans in Nederland en omliggende Westerse landen, dat ook de relatiepatronen van de mensen zich wijzigden. De materiële ongelijkheid en klassebepaaldheid werd intern steeds minder manifest en verlegde zich naar de Noord-Zuidrelatie – niet vanuit het gevoel van de mensen, maar vanuit de omstandigheden die er aanleiding toe gaven.

Het enige waarin de mens sturend is opgetreden, is de ontwikkeling van de productiekrachten. Dat het toenemende gebruik van externe energie allerlei maatschappelijke gevolgen heeft, is dan een uiting van natuurwetten waaraan niemand en niets ontkomt. De gevolgen worden eerst door iedereen bejubeld maar worden bij voortgaande ontwikkeling tot

een drukkende last. In de context van dit verhaal noemen we die ‘milieuproblemen’.

De hele historie valt terug te voeren tot de vraag: hoe gingen mensen om met energie? En dat is de wezenlijke vraag voor elk organisme in elk ecosysteem – een vraag waarvan bekend is dat hij niet achterwege mag blijven als we iets willen weten over het functioneren van een willekeurig organisme in een ecosysteem.

Technocratisch compromis

Het socialisme dat in het midden van de 19^e eeuw vorm begon aan te nemen, vormt een logische reactie op de arbeidsomstandigheden in die tijd. Het bepleitte groei van de productie en was daarin niet anders dan het bestaande liberalisme. Alleen het doel waarvoor die groei moest dienen, verschilde. Op deze wijze is de basis gelegd voor het historische dualisme dat sindsdien de ontwikkeling van de maatschappij heeft bepaald. Het systeem van nu is niet socialistisch, want de vrije productie bepaalt nog steeds haar karakter. Het is ook niet liberaal want een ingewikkeld stelsel van beperkingen moet iedereen zich laten welgevalen. Het is wat we kunnen noemen het technocratisch compromis tussen beide.

De scherpe kantjes van de tegenstelling worden weggenomen door op allerlei deelaspecten maatregelen te treffen, voorwaarden te stellen en veranderingen aan te brengen: eerst ten aanzien van de mensen, later ook ten aanzien van de natuur. Alle technische en wetenschappelijke voorzieningen voor het verminderen van arbeidsonmogelijkheden en de kwaliteit van de natuur zijn als uitvloeisels van dat compromis te beschouwen: zowel de achturige werkdag als de zuiveringsinstallatie.

Energie speelt in dit compromis een hoofdrol. Het principe van de groei is er immers een voorwaarde voor. Het baseert zich op een tweetal krachten die we kunnen omschrijven als ‘grootschalig ontwikkelen’ en ‘kleinschalig beperken’. Kernenergie, kolenvergassing en andere super-technologieën zijn er de logische consequenties van, evenals besparingsacties en isolatiesubsidies. Dat is de manier waarop het technocratische compromis vandaag zijn gezicht laat zien. We weten ondertussen dat het zich op een fictie baseert.

Toch is het bereiken ervan niet zonder betekenis geweest. Het heeft niet zonder meer tot een ‘rijk der vrijheid’ geleid, maar het heeft wel veel veranderd. Ik heb het voorrecht te werken op een vroeger feodaal landgoed. Het bestaat nog, maar heeft wel een volslagen andere functie gekregen: toen een bolwerk van klassentegenstellingen, nu een bolwerk van het technocratische compromis.

Er is een rijksinstituut in gevestigd dat richtlijnen moet geven voor natuurbeheer in een veranderd Nederland. De machtsverhoudingen die

het landgoed hebben doen ontstaan, zijn nu verleden tijd; we bekijken ze met verbazing. Het is de groei geweest, de voortdurende vergroting van energiestromen die dit mogelijk heeft gemaakt. Dat het geen werkelijke verandering van het klassekarakter heeft betekend, en dat de materiële tegenstellingen zich slechts hebben verplaatst om nu als een Noord-Zuid-probleem te verschijnen, leert de wereldorde zoals die vandaag bedreigd wordt door de vergrote energiestroom. Die ontwikkeling blijkt in de wereld mogelijk te zijn geweest dankzij – of ondanks – het bestaan van verschillende opvattingen over de verdeling van de macht, zoals die in de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkelden.

De reserve die er nu in onze samenleving bestaat ten aanzien van het technocratische compromis, blijkt, als we de gevoeligheid van het politieke bestel van vandaag proberen te doorzien, zowel aan de technocratische als aan de liberale zijde te klinken. Wat is de aard van de belangstelling, als af te leiden is dat binnen de verhoudingen van het huidige Westen de klassenverhoudingen geen motief meer vormen voor maatschappelijke veranderingen?

De stelling dat meer energieverbruik nodig is om een maatschappelijke verheffing te bewerkstelligen, komt daarmee in de lucht te hangen. Wat we vandaag de dag zien, is juist die het omgekeerde: ieder mens die maatschappelijk iets wil veranderen, ervaart juist dat de ontwikkeling van de productiekrachten het hem onmogelijk maakt om er iets aan te doen. Om de verhouding tussen de mensen te kunnen veranderen, is het nu nodig om de exploitatie van energiebronnen af te remmen. Het feit dat aan beide zijden van het politieke spectrum over deze dingen wordt nagedacht, laat zien dat het oude klassemotief hiervoor geen goed richtsnoer is. Maar wat dan wel?

Een politiek compromis

Denken over de toekomst gebeurt vanuit ver uiteenlopende gezichtspunten. Er zijn mensen die zweren bij ‘mentaliteitsverandering’, want het zijn individuen die de structuren maken; als mensen niet veranderen kunnen ook de structuren niet veranderen. Anderen stellen dat de structuren voor een groot deel het resultaat zijn van zelfordeningsprocessen, waar ‘kleine’ mensen individueel niet veel aan kunnen doen. Maar die structuren bepalen wel heel sterk de aard van de mensen die erin moeten leven. Dus zal men dan met de structuren moeten beginnen.

De eerste benadering kan omschreven worden als de fundamentele bron van het liberalisme, de tweede als die van het socialisme. Het valt te verwachten dat deze diepe en polaire tegenstelling de mensen tot in lengte van dagen zal blijven bezighouden omdat beide uitgangspunten hun utopische beeld hebben. Maar beide zullen nooit werkelijkheid worden. De werkelijkheid kan nooit anders zijn dan een compromis tussen de beide toekomstverwachtingen. We zouden dat het politieke compromis

kunnen noemen. Het onderscheidt zich van het technocratische compromis doordat het de politieke werkelijkheid niet uit de weg wil gaan, maar daarbinnen wil zoeken naar datgene wat bindt in plaats van dat wat scheidt.

Dat compromis behelst dan – het zal de lezer ondertussen duidelijk zijn – een strategie voor *grootschalig beperken en kleinschalig ontwikkelen*. Gecentraliseerde energieopwekking met een grootschalige supertechnologie past niet in het beeld van spaarzaam gebruik, autonomisering en stimulering van de creativiteit van mensen. Integendeel, het dwingt mensen in structuren waarin zij voortdurend hun eigen machteloosheid ervaren als zij meer zouden willen bereiken dan lippendienst aan een nieuwe maatschappij; of zelfprofilering die iedereen zal bewonderen, maar die de wereld geen steek verder helpt.

Grootschalige beperking zal daarom gepaard moeten gaan met kleinschalige ontwikkeling. Hier dienen de arbeidsvoorwaarden geschapen te worden, waar in de toekomst steeds meer mensen van afhankelijk zullen zijn. Hier ontwikkelt zich ook een nieuwe technologie, de ‘zachte technologie’, die zich richt op spaarzaam gebruik van energie en grondstoffen en een menselijke maat. Het is door de overheersing van de harde supertechnologie uit het technocratische compromis een achtergebleven gebied.

Genoemd politiek compromis zal niet van de ene op de andere dag tot stand komen. De beleidsrichtlijnen die uit het nog steeds overheersende technocratische compromis voortvloeien, lijken vooralsnog de nabije toekomst te bepalen. Maar dat zal niet blijven.

Op een gegeven moment zal de belasting die dit betekent voor de mensen en voor de natuur zo hoog oplopen, dat de verandering móét komen. Het is raadzaam om daar nu al rekening mee te houden.

Binnen de schoot van de oude maatschappij zie je aanzetten tot het ‘witte circuit’ van het mens- en milieuvriendelijk ondernemen, waarin levensmiddelenproductie, verhandeling hiervan, andere vormen van energiegebruik en -opwekking, en ook de omgang met de natuur in haar algemeenheid tezamen tot een eigen economie uitgroeien en daarmee ook tot een politieke kracht gaan worden.

Ter wille van de toekomst is het noodzakelijk om deze experimenten – nu nog een luxe voor een klein groepje, maar waarschijnlijk binnenkort een tamelijk belangrijke mogelijkheid voor overleving – te stimuleren en te begeleiden met voldoende deskundigheid.

Wie hierin een soort terug-naar-de-natuurfilosofie meent te moeten zien, vergist zich. Het is een zo nieuwe stap in de menselijke historie dat we ons moeten afvragen of de mens daartoe wel in staat is. Er wordt een mentale inzet, een mentale ‘ontecologisering’ gevraagd: een inzet die niet meer alleen door kennis wordt bepaald en die daarna, door strikt ecologische gevolgen, tot een autonoom ontstaan resultaat leidt.

Het gaat om een zeer bewust gekozen structuur van relatieve autonomie. Het is het streven naar een klasseloze maatschappij, waarin de historisch-materialistische voorwaarden vrijwillig zijn uitgebannen. Het alternatief is echter de ondergang.

Wie niet voor deze nieuwe stap kiest, blijft vasthouden aan het technocratische compromis, wat niet anders behelst dan doorgaan op de oude weg. Waar deze toe zal leiden is al zo vaak gezegd, dat herhaling hier niet zinvol lijkt.

Een beleid dat de toekomst ernstig wil nemen, doet er goed aan de acties tot grootschalige beperking serieus te nemen en zelf al het mogelijke te doen om de kleinschalige ontwikkeling zo goed mogelijk van de grond te krijgen. Het dient zelf activiteiten in die richting te ontplooiën en bestaande activiteiten te ondersteunen. Het heeft er belang bij dat het 'witte circuit' sterk wordt gemaakt, opdat het in staat is de taak van de oude maatschappij over te nemen nog vóór het cruciale moment waarop alles uit de hand gaat lopen – een moment dat heus niet zo ver weg is, als we alle tekenen mogen geloven.

Educatie onmisbaar

Grootschalige beperking en kleinschalige ontwikkeling – dat moeten de kernopdrachten zijn voor een ontwikkeling van de toekomst. Het lijkt zo vanzelfsprekend. Waarom wordt er zo weinig over nagedacht? Hoe is het mogelijk dat mensen zich weinig over dit soort problemen uitlaten, die toch hun toekomst bepalen? Men zou dit een van de kwade kanten van het technocratische compromis kunnen noemen. Om te kunnen kiezen moet men zijn eigen plaats in het geheel begrijpen. Het technocratische compromis herleidt maatschappelijke vragen tot technische en wetenschappelijke, laat de keuze aan deskundigen over en verhindert op deze wijze dat men een overzicht krijgt van de problemen waar het om gaat. Het is één van de mechanismen waarmee een groei-economie de democratie om de tuin leidt.

Want hoe kan men in vrijheid kiezen als alleen deskundigen tot oordelen bekwaam zijn? De vervreemding van de mens tot de natuur vormt een wezenlijk onderdeel van de technocratie: de omgeving wordt herleid tot een computerprogramma dat afgedraaid kan worden op het moment dat we wat van de natuur willen – dat ons precies kan voorrekenen hoeveel milieuheffing we moeten betalen voor het weer schoonmaken van wat door de activiteiten van dezelfde technocratie vervuild is. Het technocratische compromis leidt overigens ook nog tot een andere vervreemdingsvorm die even wezenlijk is: namelijk die van de mens tot zijn medemens.

De opdeling van de werkelijkheid in schijnbaar beheersbare partjes leidt tot het ontstaan van belangengroepen die constant hun tegenstellingen in conflicten doen losbarsten, die dan op hun beurt weer vragen om

technocratische oplossingen. Het zijn deze beide vervreemdingsvormen uit het technocratische compromis die het de mensen onmogelijk maken om te kiezen. Ze verhinderen de keuze voor het politieke compromis. Ze zijn de dwarsliggers voor een maatschappij van de toekomst. Wie aan de toekomst wil bouwen, doet er goed aan deze vormen van vervreemding te onderkennen.

Dat is belangrijker dan de klassenstrijd. Het vereist onder meer een maatschappelijk gerichte milieueducatie, waarin autonomie, historie en ecologie met elkaar in verband worden gebracht, zodat mensen hun eigen rol gaan begrijpen.

De noemer waaronder dit verband kan worden aangegeven is de wil tot energiebeheersing. Zelfordening in de natuur is een kanalisering van energie. De mens als veranderaar van energiestromen kan daarmee zijn eigen historie bepalen. De mogelijkheden en onmogelijkheden daarin en de keuzes waarvoor we nu staan, zijn allemaal te herleiden tot de vraag: wat doen we met energie?

Dat is van een onmeetbaar groter gewicht dan het kennen van methoden om 'milieueffecten van grootschalige opwekkingen te kunnen beheersen' en soortgelijke vraagstellingen, die uiteindelijk toch het kernprobleem uit de weg gaan. Eigenlijk zou het zo moeten zijn dat een ministerie van Oorzaak de consequentie zou moeten trekken en er op grootschalige wijze vorm aan zou moeten geven.

Maar als deze functie niet wordt erkend, dan mogen we het aan het ministerie van Gevolg vragen om deze belangrijke taak op zich te nemen.